

Hikayat Johor dan Kepentingannya sebagai Sumber Sejarah Johor Moden: 1833-1895

*The Hikayat Johor and Its Significance as a Source of History
of Modern Johore: 1833-1895*

A Rahman Tang Abdullah

*History Programme, School of Social Sciences, Universiti Malaysia Sabah,
Jalan UMS 88400 Kota Kinabalu Sabah, Malaysia
Email: dr.harta@gmail.com*

Abstrak

Kajian ini bertujuan menganalisis pentingnya Hikayat Johor sebagai sumber sejarah Johor moden. Ia didahului dengan perbincangan secara sepintas lalu tentang latar belakang penulisnya, Major Dato' Mohd. Said bin Hj. Sulaiman, Setiausaha almarhum Sultan Ibrahim (r. 1895–1959). Seterusnya, perbincangan bertumpu kepada analisis ke atas beberapa peristiwa dan isu yang dibangkitkan di dalam Hikayat Johor untuk menguji nilai kesejarahannya berpandukan kepada sumber prima dan sekunder yang berkaitan perkembangan sejarah di Johor pada pertengahan kedua abad ke-19. Karya ini telah dihasilkan pada tahun 1908 dan diulang cetak sebanyak sepuluh kali dari tahun 1911 sehingga tahun 1955 bagi memperingati ketokohan Sultan Abu Bakar (r. 1862–1895) yang telah mengasaskan kesultanan Johor moden yang sedang bertakhta di Johor sekarang.

Kata kunci *Hikayat, Johor, Sultan Abu Bakar, Historiografi Melayu.*

Abstract

This study examines the Hikayat Johor or the Johor Annals as a significant chronicle in the history of modern Johor. It is preceded by a brief narration of the author of Hikayat Johor, Major Dato' Mohd. Said bin Hj. Sulaiman, the private secretary to the late Sultan Ibrahim of Johor (r. 1895-1959). It is then followed by the analysis on several events and issues derived from the hikayat as a means to evaluate its historical value based on existing primary and secondary sources relating to historical development of Johor in the second half of the 19th century. This work was published in 1908 and reprinted ten times from 1911 to 1955 to commemorate Sultan Abu Bakar (r.1862-1892) who laid the foundation of modern Johore sultanate currently presiding in Johore.

Keywords *Hikayat, Johor, Sultan Abu Bakar, Malay Historiography.*

Pengenalan

Makalah ini bertujuan menganalisis pentingnya *Hikayat Johor* sebagai sumber sejarah moden. Judul teks yang dimaksudkan di sini adalah *Hikayat Johor dan Tawarikh Almarhum Sultan Abu Bakar*. Karya tersebut ditulis oleh Major Mohammed Said bin Sulaiman dan seterusnya, hanya akan disebut sebagai *Hikayat Johor*. Karya ini dipilih kerana masih belum lagi dikaji oleh para sarjana sama ada sejarawan mahupun ahli filologi yang lazimnya memberikan perhatian khusus kepada karya kesusasteraan sejarah Melayu yang menggunakan tulisan Jawi.

Hikayat Johor ini dipilih sebagai kajian asas berdasarkan empat sebab. *Hikayat Johor* ini merupakan karya sejarah pertama yang dihasilkan dengan tulisan cetak. Karya sejarah Melayu sebelum ini dihasilkan dalam bentuk tulisan tangan dan tidak bercetak ataupun ditulis dengan cetakan cap batu. Kedua, karya ini merupakan karya Melayu Jawi yang paling banyak diulang cetak sebelum zaman kemerdekaan. Karya ini telah diterbitkan buat pertama kalinya pada tahun 1908 dan diulang cetak sebanyak sepuluh kali dari tahun 1911 sehingga tahun 1955. Ketiga, karya ini pernah digunakan sebagai buku teks sejarah di sekolah-sekolah kerajaan Johor sebelum perang dunia kedua. Oleh hal yang demikian ini juga merupakan sebab karya ini diulang cetak beberapa kali. Karya ini ialah karya sejarah yang paling banyak diulang cetak dalam jumlah naskhah yang banyak dalam kalangan karya sejarah yang ditulis dalam bahasa Melayu dengan menggunakan tulisan Jawi.

Keempat, karya ini juga merupakan karya sejarah yang paling banyak digunakan oleh para sejarawan sebagai sumber rujukan sama ada untuk tujuan petikan fakta sejarah atau ulasan tafsiran berkenaan aspek-aspek yang dibincangkan oleh pengarangnya. Sehingga ini, karya ini pernah dirujuk oleh para sejarawan tempatan dan Barat yang menulis tentang sejarah Johor moden seperti Ahmad Fawzi Mohammed Basri, Carl A. Trocki, J. M. Gullick and A. C. Milner. Dalam hal ini, edisi yang digunakan oleh mereka sebagai sumber rujukan ialah edisi tahun 1940. (Fawzi dan Hasrom, 1978; Trocki, 1979; Gullick, 1992; Milner, 1995.)

Oleh yang demikian, edisi ini merupakan edisi yang paling penting dalam kalangan sejarawan. Sehubungan dengan itu naskhah edisi ini telah digunakan sebagai rujukan yang menjadi sumber kajian teks ini. Kajian teks ini bertujuan meninjau kedudukannya dalam penulisan sejarah dan pensejarahan Johor moden. Hal ini adalah kerana tumpuan khusus yang diberikan oleh pengarangnya dalam karya ini ialah ketokohan Sultan Abu Bakar dan perkembangan sejarah Johor pada masa pemerintahan baginda.

Makalah ini didahului dengan perbincangan secara sepintas lalu tentang latar belakang penulisnya, Major Dato' Mohd. Said bin Hj. Sulaiman, setiausaha almarhum Sultan Ibrahim (1895-1959). Ia akan dituruti dengan perbincangan berkenaan naskhah edisi *Hikayat Johor* dan kedudukannya dalam aspek pensejarahan. Seterusnya, perbincangan akan bertumpu kepada analisis ke atas beberapa peristiwa dan isu yang dibangkitkan di dalam *Hikayat Johor* untuk menguji nilai kesejarahannya berpandukan kepada sumber prima dan sekunder yang berkaitan perkembangan sejarah di Johor pada pertengahan kedua abad ke-19.

Latar Belakang Pengarang

Mohd. Said bin Hj. Sulaiman, Major Dato' telah dilahirkan di Teluk Belanga, Singapura pada bulan Oktober 1876. Beliau tinggal di Singapura sejak kecil sehingga berumur 22 tahun. Hingga kini, hanya terdapat maklumat yang sedikit tentang latar belakang beliau semasa kecil. Ketika berumur kira-kira lima tahun, iaitu pada tahun 1881, beliau mendapat pendidikan awal secara formal di Sekolah Melayu Teluk Belanga. Pada masa yang sama, beliau juga mengikuti Kelas al-Quran di bawah tunjuk ajar seorang guru yang bernama Encik Mohd Salleh yang bekerja di Pejabat Bendahari Negeri Johor. Semasa berada dalam tahun tiga iaitu tahun pada tahun 1883 di sekolah Melayu, beliau mula belajar bahasa Inggeris. Beliau kemudiannya telah meneruskan pendidikan formal Inggeris selama empat tahun iaitu pada tahun 1884 hingga tahun 1887, sehingga darjah empat di Sekolah Inggeris Raffles (Raffles School) (Arkib, 2008).

Dapatlah disimpulkan di sini bahawa Major Dato' Mohd. Said menerima pendidikan yang menyeluruh sama ada dari segi ilmu keagamaan dengan ilmu duniawi serta pendidikan Melayu dan Inggeris pada peringkat permulaan. Kemudiannya, tidak terdapat maklumat yang jelas mengenai pendidikan menengah beliau. Apa yang jelas ialah beliau mula bekerja setelah tiga bulan menamatkan persekolahan pada tahun 1894. Ketika itu, beliau mula berkerja sebagai kerani di sebuah badan swasta bernama British and Foreign Bible Society bertempat di Singapura dari tahun 1894 hingga tahun 1898. Tugas beliau ialah menulis rencana dan menyimpan buku-buku yang dicetak dalam bahasa Inggeris.

Sebenarnya, pengalaman beliau bekerja di syarikat penerbitan dan percetakan buku ini merupakan satu peluang yang baik kerana peluang ini telah mendedahkan beliau dalam bidang kerja 'apprentice' yang memberikan latihan dalam bidang penulisan dan penerbitan. Pada Abad ke-18 dan abad ke-19, bidang 'apprentice' merupakan satu kerjaya yang dinamik sebagaimana yang terdapat di Eropah Barat dan Amerika Utara. Oleh itu, pendedahan sedemikian juga memberikan kesan yang mendalam kepada beliau dalam bidang penulisan. Hal ini dapat dibuktikan dengan banyaknya hasil karya penulisan yang dihasilkan oleh beliau seperti Buku Teriti Johor, *Hikayat Johor* dan *Hikayat Johor* yang kedua.

Setelah itu, beliau telah meneruskan kehidupan beliau di negeri Johor apabila beliau bertukar pekerjaan dan mula berkhidmat dengan kerajaan Johor pada tahun 1898. Pada masa ini, beliau mula bertugas sebagai Juruwang di Pejabat Perbendaharaan. Selain itu, beliau juga telah ditugaskan menjadi pembantu dan penyelidik kepada pegawai-pegawai lain di pejabat yang sama. Pada tahun 1902 beliau kemudiannya telah dilantik untuk memegang jawatan Penolong Ketua Pejabat Pos dan seterusnya dinaikkan pangkat sebagai Ketua Pejabat Besar Pos sehingga tahun 1910.

Seterusnya pada tahun tersebut, beliau telah dilantik oleh Duli Yang Maha Mulia Sultan Ibrahim (1895-1959), sebagai Setiausaha Sulit baginda selama lebih daripada 40 tahun iaitu dari tahun 1910 hingga tahun 1952. Semasa berkhidmat sebagai Setiausaha Sulit kepada Sultan Johor, iaitu pada tahun 1914 beliau telah juga mula bertugas sebagai 'Staff Officer' dalam Pasukan Askar Timbalan Setia Johor (Johor Military Forces). Beliau telah bergerak cergas dalam Angkatan Tentera Johor tersebut dengan pengiktirafan pangkat sebagai Kapten, Leftenan, dan akhir sekali Major (Mohammed Said, 1951).

Sebagai penjawat kepada kedua-dua jawatan tersebut, beliau juga telah dititahkan oleh baginda Sultan Ibrahim untuk menjalankan tugas di luar negeri. Oleh itu antara bulan Disember tahun 1937 sehingga April tahun 1938, beliau telah belayar ke Eropah untuk melihat dan melawat sambil belajar. Dalam lawatan tersebut, beliau telah pergi ke United Kingdom, Budapest, Vienna, Belgium, France, Switzerland, Jerman dan Itali (Jabatan di-Raja Johor. 2008). Sebenarnya, Sultan Ibrahim telah melawat Eropah pada masa itu (CO 717/140, 1939). Beliau juga telah bertindak sebagai pengiring kepada Sultan Ibrahim dalam siri keluar negeri terutama sekali pada tahun 1930an.

Di samping itu, beliau juga telah melibatkan diri dalam kegiatan memajukan dan memartabatkan bahasa dan persuratan Melayu. Beliau dikenali dalam dua aspek iaitu peranan beliau sebagai penunjang Pakatan Belajar Mengajar Pengetahuan Bahasa dan ketokohan beliau dalam bidang persuratan Melayu. Sumbangan beliau ini telah membawa kepada pengiktirafan beliau sebagai Pendeta Bahasa Johor. Sebagai mengenang jasa-jasanya lagi, beliau telah dianugerahkan beberapa bintang kebesaran Antaranya ialah Datuk Paduka Seri Setia Raja, Seri Mahkota Johor dan Seri Paduka Mahkota Johor serta 'Kerabat Diraja' (D.K) yang merupakan penghormatan tertinggi untuk beliau oleh DYMM Sultan Ibrahim (Mohammed Said, 1951).

Apabila beliau bersara sebagai Setiausaha Sulit kepada Sultan Ibrahim pada tahun 1952, jawatan itu telah disambung lagi. Beliau telah dilantik semula ke jawatan tersebut dan terus berkhidmat sehingga meninggal dunia. Beliau telah kembali ke Rahmatullah pada 27 Ogos, 1955 pada usia 79 tahun. Kediaman beliau yang terakhir ialah di No. 10, Jalan Dato Dalam, Johor Bahru, Johor (Jabatan di-Raja Johor, 2008).

Namun begitu, sumbangan beliau akan terus akan dihargai terutama sekali dalam bidang penulisan. Walaupun beliau mendapat pengiktirafan yang tinggi bagi sumbangannya dalam bidang bahasa dan persuratan Melayu, sumbangan beliau dalam penulisan sejarah Johor dianggap lebih banyak signifikannya kepada penulisan sejarah Johor moden sehingga hari ini. Hal ini adalah kerana karya sejarah, terutama sekali *Hikayat Johor* ini dianggap sebagai karya yang masih relevan sehingga hari ini kerana masih dirujuk oleh sejarawan sebagaimana yang telah disebutkan sebelum ini. Karya penulisan beliau ini bersama-sama karya-karya sejarah yang lain telah meletakkan beliau sebagai seorang sejarawan Johor yang paling awal.

Dapat diperhatikan bahawa ketika berkhidmat di Pejabat Pos Johor, beliau telah menulis *Hikayat Johor* yang memperihalkan ketokohan Sultan Abu Bakar. Malangnya, maklumat yang memberikan penerangan berkenaan penghasilan karya ini ketika tidak dapat diperolehi. Namun begitu, dapat disimpulkan di sini bahawa penghasilan karya ini banyak bergantung kepada kemahiran bahasa yang diperoleh daripada penglibatan beliau dalam Pakatan Belajar Mengajar Pengetahuan Bahasa yang diketuai oleh Dato' Mohamed Ibrahim Munsyi yang telah juga menghasilkan beberapa karya seperti Kisah Pelayaran Ibrahim Munsyi dan Kitab Pengetahuan Bahasa. Pergaulan beliau dengan Dato' Mohamed Ibrahim Munsyi ini telah mendedahkan kepada beliau aspek penulisan kitab dan autobiografi.

Beliau mungkin telah mendapat inspirasi daripada Dato' Mohamed Ibrahim Munsyi untuk menghasilkan sebuah karya biografi sebagaimana yang terserlah dalam *Hikayat Johor* tentang ketokohan Sultan Abu Bakar dan kemudiannya *Hikayat Johor* yang kedua tentang Sultan Ibrahim. Namun begitu, Dato' Mohamed Ibrahim Munsyi

telah meninggal pada tahun 1904. Oleh yang demikian, dalam proses penghasilan *Hikayat Johor* ini, beliau telah mendapatkan nasihat dan pandangan Dato' Muhammad bin Mahbub yang kemudiannya menjadi Menteri Besar Johor yang kedua (1910-1920). Perkara ini telah diperakui oleh beliau sendiri sebagai yang tercatat pada kata pengantar dalam *Hikayat Johor* (Mohammed Said, 1940) Kemudian, oleh kerana beliau telah menjawat jawatan Setiausaha Sulit kepada Sultan Ibrahim, tulisan beliau telah dianggap sebagai karya yang mewakili sudut pandangan rasmi kerajaan Johor. Oleh itu, karya itu telah diwartakan sebagai buku teks sejarah bagi sekolah-sekolah di Johor sebelum merdeka.

Naskhah Cetakan dan Isi Kandungan *Hikayat Johor*

Hikayat Johor ini telah dicetak dan diterbitkan pertama kalinya pada tahun 1908 dan diulang cetak pada tahun 1911. Seterusnya telah diulang cetak sekali lagi dan kali terakhir diterbitkan adalah pada tahun 1955 oleh Percetakan Johor sebagai cetakan ke-11. Naskhah edisi yang digunakan dalam kajian ini ialah edisi yang merupakan cetakan ke-10. Naskah ini diterbitkan di Pejabat Cetak Malayan Publishing House Ltd di Singapore pada tahun 1940. Edisi ini merupakan edisi yang paling banyak dirujuk oleh para sejarawan kerana naskhah edisi ini tersimpan di Perpustakaan Universiti Malaya, Kuala Lumpur. *Hikayat Johor* kerap diulang cetak kerana telah dijadikan buku teks di sekolah-sekolah kerajaan Johor sebagaimana yang tercatat dalam bahagian kata pengantar oleh Mohd. Said bin Hj. Sulaiman selaku pengarangnya.

Walaupun karya ini dicetak berulang kali, pindaan yang dibuat terlalu sedikit. Apakah perubahannya? Sebagai contoh, edisi cetakan ke-10 masih lagi menggunakan kata pengantar daripada edisi ke-2 pada tahun 1911. Terdapat sedikit pindaan atau penambahan yang dilakukan oleh pengarangnya sendiri. Hal ini dapat dibuktikan melalui satu fakta bancian penduduk di Johor kerana pengarang menggunakan bancian penduduk pada tahun 1921 (Mohammed Said, 1940; ANM, 1921). Oleh yang demikian, naskhah daripada edisi-edisi yang dicetak pada tahun 1930 dan 1940 mempunyai sedikit perubahan. Andaian ini harus digunakan disebabkan edisi cetakan yang terawal itu tidak dapat dikesan lagi. Kewujudan edisi-edisi yang lebih awal daripada maklumat berkenaannya hanya diketahui melalui penulisan-penulisan tertentu seperti kewujudan edisi 1908, 1911, 1919 dan 1930 daripada William Roff Dan A. C. Milner (Universiti Malaya, 1984; Roff, 1967; Milner, 1995). Namun begitu, kajian perbandingan secara teknikal tidak perlu dilakukan kerana keseragaman yang terdapat di dalam kesemua edisi yang wujud. Sementara itu, edisi tahun 1955 merupakan edisi yang sama dengan edisi tahun 1940 tetapi edisi tersebut telah dicetak dengan saiz tulisan dan bilangan muka surat yang berlainan.

Secara keseluruhannya, *Hikayat Johor* mempunyai 26 fasal dan isi kandungannya boleh dibahagikan kepada dua bahagian. Bahagian pertama merupakan enam fasal yang mengandungi maklumat-maklumat berkenaan sejarah Johor secara umum semenjak kejatuhan Melaka ke tangan Portugis sehingga zaman Temenggung Daing Ibrahim. Bahagian ini hanyalah dijadikan sebagai mukadimah oleh pengarang dan bukanlah menjadi tumpuan utama beliau. Bahagian kedua terkandung dalam 20 fasal yang menceritakan sejarah Sultan Abu Bakar, bermula dengan tarikh kelahiran baginda,

peristiwa-peristiwa yang berlaku pada zaman pemerintahan baginda sehinggalah kemangkatan baginda di London serta pengurusan, penghantaran pulang dan upacara pemakaman jenazah baginda di Johor Bahru.

Antara aspek utama yang menjadi tumpuan pengarang *Hikayat Johor* berkenaan Sultan Abu Bakar ialah pembukaan bandar Johor Baharu, penubuhan, perkembangan dan pembangunan kerajaan dan pentadbiran Johor di Johor Baharu, hubungan beliau dengan Sultan Ali, hubungan baik dengan pihak Ingeris di Singapura dan Istana Inggeris terutama sekali Queen Victoria dan Prince of Wales, pertabalan dan kemahkotaan baginda, penanugerahan darjah kehormatan kepada para kerabat dan pembesar negeri, lawatan baginda ke luar negeri dan peristiwa selepas kemangkatan baginda yang berkisar kepada pengurusan penghantaran jenazah baginda dari London ke Johor Baharu serta upacara pengurusan dan pemakaman jenazah baginda.

Jika ditinjau dari segi bilangan muka surat hikayat ini, bolehlah dikatakan bahawa aspek yang berkaitan kemangkatan dan pemakaman jenazah bagindalah yang merupakan bahagian terpanjang dari segi tumpuan kepada sesuatu peristiwa. Pengarang telah memperuntukkan lima fasal terakhir iaitu fasal 22 hingga fasal 26 untuk menceritakan peristiwa ini. Jumlah halaman yang diperuntukkan untuk peristiwa ini adalah sebanyak 17 halaman terakhir daripada keseluruhan 82 halaman (Mohammed Said, 1940). Hal ini adalah kerana aspek dan peristiwa tersebut amat penting dari segi kebudayaan dan *legitimacy* kesultanan Johor moden. Mengikut adat-istiadat raja-raja Melayu, pada masa sebelum jenazah sultan yang mangkat dikebumikan, pengganti baginda mestilah diisytiharkan sebelum majlis pengkebumian berlangsung (Ahmad Fauzi, 1983).

Pentingnya Sebagai Sumber Sejarah

Bagi pemerintah dan pengkaji sejarah Johor secara keseluruhannya, karya ini adalah penting kerana karya ini telah digunakan sebagai buku teks sejarah Johor di peringkat persekolahan terutama sekali Sekolah Melayu kerajaan Johor sebelum Perang Jepun justeru tidak hairanlah karya ini juga telah menjadi rujukan asas kepada sejarawan amatur Johor seperti Haji Musa Yusof dan Haji Ahmad Yaacob melalui dua buah karya mereka, *Cenderamata Bagi Memperingati Kerajaan 60 Tahun Yang Maha Mulia Sultan Johor* (1955) dan *Johor Bahru Seratus Tahun* (1958). Karya ini juga dijadikan sumber rujukan oleh Buyung Adil dalam (1980) bukunya, *Sejarah Johor* pada bab tentang Sultan Abu Bakar. Perlu ditegaskan di sini bahawa rujukan yang dilakukan oleh mereka ini adalah secara terus tanpa sebarang tapisan atau analisa yang lebih mendalam.

Tambahan pula, kedudukan karya ini dari segi penulisan sejarah Johor dikuatkan lagi apabila para sejarawan tempatan seperti Ahmad Fawzi dan A Malek Munip serta sejarawan barat seperti Trocki yang banyak menulis tentang sejarah Johor pada zaman Sultan Abu Bakar, telah membuat rujukan dengan menggunakan fakta-fakta daripadanya. Sebagai contoh, mereka menggunakan tarikh kelahiran Sultan Abu Bakar iaitu 3 Februari 1833 sebagaimana yang tercatat dalam hikayat ini pada halaman 12. Antara fakta lain yang dirujuk secara terus tanpa sebarang persoalan oleh para sejarawan daripada hikayat ini adalah tentang pembukaan Johor Bahru sebagai ibu negeri Johor pada tahun 1866, perasmian penggunaan gelaran Maharaja pada tahun

1868, majlis pertabalan Sultan Abu Bakar pada tahun 1886 dan majlis penganugerahan bintang-bintang dan darjah kebesaran kerajaan Johor pada tahun yang sama.

Namun begitu, untuk tujuan pengkajian yang lebih objektif, penggunaan maklumat-maklumat yang terkandung dalam karya ini juga perlu dihalusi sebelum fakta-faktanya diterima. Terdapat dua kelemahan yang boleh dikesan melalui penelitian yang dilakukan. Pertama, karya ini tidak menggunakan sumber maklumat prima secara eksklusif sebagaimana kaedah penulisan sejarah professional. Karya ini lebih cenderung menggunakan sumber-sumber lisan ataupun ingatan pengarangnya sendiri di samping buku lain seperti Sejarah Melayu (Mohammed Said, 1940). Terdapat juga kemungkinan pengarang telah merujuk kepada penulisan terdahulu berkaitan skop penulisannya. Walaupun pengarang menyatakan bahawa beliau juga telah membuat rujukan kepada buku-buku sekunder, namun tidak ditunjukkan atau dinyatakan secara eksklusif.

Tidaklah dinafikan bahawa karya ini tidak terlepas daripada unsur-unsur propaganda untuk menyokong dan menyanjung Sultan Abu Bakar, bapa kepada Sultan Ibrahim yang merupakan tuan dan penaung kepada beliau. Faktor kedua inilah yang memainkan peranan utama dalam mencernakan sudut pandangan dan pemikiran pengarang tentang elemen-elemen subjektif dalam penulisan sejarah yang merujuk kepada aspek-aspek tafsiran. Unsur-unsur objektif dalam penulisan sejarah merujuk kepada fakta seperti nama, tarikh dan tempat sesuatu peristiwa sejarah itu sendiri. Aspek inilah yang merupakan kajian yang lebih ekstensif bagi penilaian penulis seterusnya. Kejituan karya ini boleh dilakukan secara ekstensif melalui kaedah perbandingan dengan merujuk sumber-sumber prima atau pun karya-karya sezaman dengannya. Karya-karya yang sezaman dengannya ialah Hikayat Pahang, Kisah Pelayaran ke Riau, Hikayat Johor Serta Pahang, Syair Sultan Abu Bakar, Kisah Pelayaran Mohamed Ibrahim Munshi, Tawarikh Dato' Bentara Luar dan Syair Almarhum Baginda Sultan Abu Bakar di Negeri Johor. Antara karya sezaman ini, hanya Syair Almarhum Baginda Sultan Abu Bakar di negeri Johor merupakan karya salinan asal yang ditulis dalam tulisan rumi Indonesia dan dicetak pada tahun 1896. Hal ini adalah kerana penulisnya ialah seorang Cina. Karya-karya lainnya masih lagi ditulis dalam tulisan Jawi Melayu. Kedudukan *Hikayat Johor* sebagai hasil penulisan sejarah adalah berdasarkan ketiadaan unsur-unsur mitos atau bukan sejarah. Faktor ketiadaan mitos inilah yang membezakan *Hikayat Johor* dengan karya-karya sastera sejarah sebelumnya seperti Tuhfat al-Nafis. Sebagai contoh, Raja Ali Haji, pengarang Tuhfat al-Nafis sentiasa mempersoalkan cerita-cerita yang mempunyai unsur-unsur mitos. Apabila beliau mengutarakan sesuatu cerita yang dianggap mitos itu, beliau akan mempersoalkannya secara lembut dengan mengatakan "konon". Namun begitu, beliau mengamalkan sikap yang sebaliknya apabila menceritakan kematian Raja Haji. Cerita ini berkisar kepada peristiwa kapal yang membawa jenazah Raja Haji pulang ke Riau setelah mati terbunuh dalam peperangan menentang Belanda di Melaka. Beliau mempercayai bahawa kebakaran yang berlaku pada suatu malam di atas kapal yang sedang belayar itu berpunca daripada api yang keluar dari peti jenazah Raja Haji (Matheson, 1982).

Dalam konteks ini, *Hikayat Johor* benar-benar mengandungi cerita-cerita atau fakta-fakta yang berpijak di bumi yang nyata sahaja. Faktor yang mempengaruhi beliau untuk mengamalkan konsep dan orientasi sedemikian adalah kerana pengaruh yang

diperoleh daripada karya-karya autobiografi yang wujud pada abad ke-19 di Tanah Melayu seperti Hikayat Abdullah, Kisah Pelayaran Mohammed Ibrahim Munsyi dan Tawarikh Dato' Bentara Luar. Boleh diandaikan di sini bahawa beliau telah membaca semua karya tersebut secara terperinci. Kenyataan ini adalah berpandukan satu bukti bahawa beliau telah mengambil usaha yang bersungguh-sungguh untuk mencetak dan menerbitkan Kisah Pelayaran Mohammed Ibrahim Munsyi serta menulis kata pengantar bagi terbitan tersebut (M. Fadzil, 1980). Namun begitu, beliau tidak banyak memasukkan maklumat yang diperoleh daripada karya tersebut dalam penulisan *Hikayat Johor* ini. Hanya terdapat satu episod yang menunjukkan bahawa beliau telah merujuk Kisah Pelayaran Mohammed Ibrahim Munsyi. Hal ini dapat dikesan daripada peristiwa kekacauan di Muar pada tahun 1871 tetapi disebutkan oleh beliau sebagai tahun 1873 (Mohammed Said, 1940; M. Fadzil O., 1980).

Perlu diingat juga bahawa bukan semua fakta sejarah daripada *Hikayat Johor* boleh diterima pakai secara terus tanpa sebarang tapisan. Percanggahan dengan sesuatu fakta sebenar masih boleh diuji kebenarannya dan tidak ditolak bulat-bulat. Boleh diperhatikan di sini kesilapan yang dilakukan oleh pengarang *Hikayat Johor* dengan merujuk kepada beberapa contoh. Menurut *Hikayat Johor*, Sultan Abu Bakar telah dianugerahkan bintang kehormatan Knight Commander of the Star of India (KCSI) oleh Prince of Wales bagi pihak Queen Victoria semasa lawatan ke India pada tahun 1876 (Mohammed Said, 1940). Namun begitu, R. O. Winstedt berpendapat bahawa bintang kehormatan ini telah dianugerahkan kepada Sultan Abu Bakar sebelum lawatan tersebut (Winstedt, 1992).

Gullick (1992) juga mengemukakan pendapat yang sama dengan merujuk maklumat yang terdapat dalam *The Times* bertarikh 3 Januari 1876. Sumber ini menunjukkan bahawa Sultan Abu Bakar telah dianugerahkan KCSI sebelum keberangkatan rombongan Johor ke India. Maklumat ini menunjukkan penganugerahan KCSI di India itu adalah untuk tujuan upacara rasmi sahaja sempena meraikan kedaulatan Queen Victoria terhadap India sebagai *Empress of India* pada tahun 1875. Sememangnya, sumber yang sahih berpandukan dokumen rasmi kerajaan Inggeris membuktikan bahawa Sultan Abu Bakar telah dianugerahkan bintangn KCSI sebaik-baik sahaja keberangkatan pulang daripada lawatan pertama ke England pada tahun 1866. Seawal tahun 1868, Sultan Abu Bakar telah dirujuk sebagai KCSI oleh Gabenor Harry Ord (CO 273/17, 1868).

Kewujudan hal yang sedemikian boleh dianggap sebagai kesilapan manusia biasa dan tidak disengajakan. Kesilapan tarikh sebenar juga boleh dikesan dalam peristiwa lawatan Sultan Abu Bakar ke Eropah pada tahun 1885, iaitu peristiwa yang paling penting dalam sejarah pengelasan dinasti Kesultanan Johor sekarang. Pengarang *Hikayat Johor* mencatatkan bahawa keberangkatan Sultan Abu Bakar dari Johor ke England bermula pada 24 Mei 1885 (Mohammed Said, 1940). Sebenarnya, Sultan Abu Bakar dan rombongannya telah pun berada di Eropah iaitu di Itali pada bulan April 1885. Terdapat bukti yang jelas bahawa Sultan Abu Bakar telah menghadap Raja Itali dan Pope, iaitu ketua pemimpin Katolik sedunia di Vatican pada 24 April 1885. Rombongan ini kemudian meninggalkan Itali pada malamnya untuk meneruskan perjalanan ke England (Candilio dan Bressan, 2000). Berpandukan maklumat dalam sumber dokumen British, Sultan Abu Bakar dan rombongannya tiba di London pada

bulan Mei dan telah menghadiri majlis makan tengah hari yang dianjurkan untuk mereka di Marlborough House, iaitu kediaman Prince of Wales (King Edward, 1885). Dalam kes ini, boleh diandaikan bahawa pengarang *Hikayat Johor* mungkin telah merujuk catatan Tawarikh Datu' Bentara Luar yang memberikan maklumat yang sama (Sweeney, 1980).

Terdapat juga kesilapan tarikh yang membawa kepada persoalan tentang kebenaran atau kesahihan sesuatu peristiwa itu. Hal ini boleh ditinjau kepada satu peristiwa yang merujuk kepada temasya dan istiadat yang diadakan oleh Sultan Abu Bakar bagi menyambut hari ulang tahun jubli ke-30 bagi pemerintahannya di Johor. Menurut *Hikayat Johor*, temasya dan istiadat ini telah diadakan pada 17 Mei 1890 (Mohammed Said, 1940). Masalah yang paling asas di sini ialah ketepatan tarikh yang dinyatakan di sini. Sebenarnya, tahun ke-30 pemerintahan Sultan Abu Bakar sebagai pemerintah Johor semenjak Temenggung ialah 1308 Hijrah yang hanya bermula pada 17 Ogos 1890 sehingga 5 Ogos 1891. Sekiranya baginda telah dilantik sebagai Temenggung pada 1 Syaaban 1278, maka tarikh 1 Syaaban 1308 jatuh pada 12 Mac 1891.

Hal ini juga amat mengelirukan kerana pada tarikh 17 Mei 1890 sebagaimana yang tercatat dalam *Hikayat Johor* itu, Sultan Abu Bakar tidak berada di Johor. Baginda sebenarnya telah pun berangkat ke Eropah pada bulan Ogos 1889 (SSD, 1889). Hal ini juga membawa kepada satu lagi kesilapan tarikh yang juga disebut sebagai tahun 1890 (Mohammed Said, 1940). Mengikut maklumat yang diperolehi daripada rekod Pejabat Tanah Jajahan British, baginda pada ketika itu sedang berada di Frankfurt, Jerman. Baginda hanya pulang ke Johor pada bulan April tahun 1891. Sebaliknya, *Hikayat Johor* menceritakan bahawa baginda meraikan temasya tersebut di Johor. Berdasarkan kekeliruan ini, sukar dipastikan sama ada peristiwa itu benar-benar berlaku atau sebaliknya.

Pengarang *Hikayat Johor* juga mungkin telah memasukkan perkara-perkara yang pernah dialaminya sendiri serta memberikan gambaran peristiwa tersebut berdasarkan sudut pandangannya sendiri. Dalam kaedah penulisan sejarah, penulisan yang berdasarkan pengalaman dan pemerhatian seseorang penulis sendiri dipanggil *participant observation*. Contoh pertama yang boleh dikesan di sini ialah sambutan meraikan ulang tahun jubli ke-50 Queen Victoria pada tahun 1887. Pengarang sendiri telah meraikan sambutan tersebut di Singapura kerana beliau sendiri masih tinggal dan bersekolah di sana. Pada ketika itu, beliau berumur 11 tahun dan sedang bersekolah di sebuah sekolah yang terulung di Singapura, iaitu Raffles School. Sekolah ini sudah tentulah dipilih oleh kerajaan Negeri-Negeri Selat untuk menyertai sambutan tersebut. Namun oleh sebab beliau masih kecil, beliau tidak dapat mengingat peristiwa itu secara terperinci dan tidak diceritakan dengan panjang lebar (Mohammed Said, 1940).

Peristiwa kedua ialah peristiwa menghantar Sultan Abu Bakar ke kapal untuk berangkat ke England pada tahun 1895. Pengarang seolah-olah menggambarkan bahawa beliau sendiri merupakan salah seorang yang hadir di pelabuhan sebelum keberangkatan Sultan Abu Bakar. Beliau berkesempatan menghadiri peristiwa itu kerana beliau masih tinggal di Singapura dan sedang bekerja di sana. Beliau menceritakan peristiwa tersebut dengan penuh perasaan duka berserta keadaan cuaca dan keadaan sekelilingnya. Penceritaan itu adalah seperti berikut,

Adapun hal Yang Maha Mulia baginda oleh dalam keuzuran tak dapatlah berjalan sendiri dari kereta kenaikannya turun ke kapal, yang demikian diangkatlah dengan

kerusi. Dari sebab itu sangatlah pilu masing-masing melihatkan dan berharaplah jua mudah-mudahan selamat pergi dan balik Duli Yang Maha Mulia itu dan beroleh kesembuhan bagaimana dihajatkan. Seketika lamanya baginda bersemayam di kapal itu maka pada pukul 5 betul kapal itu setelah berbunyi wiselnya satu dua kali dan mengemaskan tangganya mulailah melepaskan tali yang bertambat di tambatan itu dan dengan sedikit-sedikit bergeraklah hingga renggang. Maka tatkala itu hari yang begitu molek terang cuaca berderai-derailah turun hujan panas kekuningan ialah bagaimana kata orang tua-tua sepatah lekat di daun kayu dan pelangi pun melengkunglah dirinya minum air iaitu membawa alamat kepada yang kurang baik akan tetapi tiada berapa minit lamanya antara kapal baharu mengundur bagi membetulkan haluannya cuaca yang kuning itu menjadi redup dan hujan yang berderai-derai itu turun dengan rintik-rintik bahasa laksana orang menangis dan bendera baginda yang dinaikkan di pucuk tiang kapal itu amatlah layu rupanya, kadar sedikit-sedikit sahaja berkibar seolah-olah masyghul kesannya. Tatkala itu mata masing-masing tiadalah lepas memandang ke kapal itu tempat Yang Maha Mulia bersemayam dan wisel kapal itupun berbunyilah dengan putus-putus kedengaran kerana hendak maju ke hadapan. Maka awan yang muram itu bertukar menjadi gelap dan hujan yang rintik-rintik itu semakin beratlah tetapi orang-orang di atas tambatan yang lapang itu kebanyakan lupalah akan dirinya basah terkena hujan itu melainkan asyiklah mengikut dengan matanya akan kapal itu dan melambai dengan setangannya yang dibalasi oleh pengiring-pengiring Yang Maha Mulia dari kapal itu. Maka dengan hal yang demikian kapal itu semakin jauhlah hingga sayup dan hujan itu pun turunlah dengan lebatnya. Maka masing-masing pun seumpama orang yang terkejut melarikan diri seperti tak sempat rupanya dengan pilu dan rawan hatinya mengenangkan hal Duli Yang Maha Mulia itu masing-masing kembalilah dari situ adanya. (Mohammed Said, 1940: 66–67).

Walaupun beberapa kelemahan dapat dikesan dalam karya ini, ia tetap menjadi sebuah karya sejarah yang boleh dipertanggungjawabkan kebenarannya. Para sejarawan lazimnya merujuk kepada karya ini untuk mengetahui fakta-fakta asas seperti kelahiran Sultan Abu Bakar pada 3 Februari 1833, persekolah baginda di bawah didikan Rev. Keasberry di Singapura, siri lawatan baginda ke luar negeri dari dekad 1860-an sehingga tahun 1895 apabila baginda mangkat di London dan jenazah baginda dibawa balik ke Johor. Satu perkara paling penting dalam aspek sejarah Johor yang dicatatkan dalam karya ini ialah peristiwa pertabalan Sultan Abu Bakar di Istana Besar Johor pada bulan Julai 1886 setelah baginda berjaya mendapat perkenan Queen Victoria menggunakan gelaran Sultan pada bulan Disember 1885.

Karya ini juga mencatatkan tentang penganugerahan bintang-bintang darjah kebesaran yang dikurniakan oleh Sultan Abu Bakar sempena pertabalan tersebut dan kemudiannya menjadi tradisi di-Raja bagi Negeri Johor sehingga ke hari ini. Fakta ini adalah penting kerana ia menunjukkan tarikh permulaan pembesar-pembesar Johor mendapat gelaran Dato' dan anugerah-anugerah lain. Selain itu, ia juga mencatatkan peristiwa-peristiwa penting lain terutama sekali perjanjian-perjanjian yang ditanda tangani di antara Johor dengan British seperti perjanjian persahabatan 1855 dan perjanjian yang mengiktiraf kesultanan Johor sebagai sebuah negari berdaulat pada tahun 1885. Ia juga termasuk perjanjian dengan Bendahara Pahang pada tahun 1861 dan 1868. Butiran kesemua perjanjian tersebut adalah bertepatan dengan butiran yang

diperoleh daripada sumber prima rasmi terutama sekali dokumen rasmi pihak British di Pejabat Tanah Jajahan di London. Kelebihan karya ini ialah kesemua butiran tersebut telah dialih bahasa kepada Bahasa Melayu yang membolehkan orang-orang Melayu terutama sekali pelajar sekolah untuk mengetahui dan memahaminya.

Motif Pengarang

Secara keseluruhannya, pengarang *Hikayat Johor* masih menggambarkan motif yang sama seperti motif yang dilakukan oleh pengarang-pengarang sastera sejarah Melayu tradisional. Beliau akan menyanjung rajanya atau penaungnya. Namun terdapat satu perbezaan yang ketara jika dibandingkan dengan pengarang-pengarang terdahulu. Beliau akan hanya memasukkan cerita yang mungkin berpijak di bumi yang nyata sahaja dan bukannya cerita mitos. Sesuatu peristiwa yang benar itu kemudiannya akan ditokok tambah ataupun memasukkan cerita-cerita lisan yang didengarnya daripada orang-orang lain tanpa membuat tinjauan yang lebih mendalam.

Motif pengarang untuk mempertahankan kedudukan dan menjaga integriti keluarga kesultanan yang sekarang ini sememangnya merupakan satu faktor propaganda utama dalam *Hikayat Johor*. Beliau semestinya akan menceritakan apa-apa sahaja yang baik tentang Maharaja/Sultan Abu Bakar dan ayahanda baginda, Temenggung Daing Ibrahim terutama sekali dalam isu konflik politik mereka dengan Sultan Ali dan keluarganya. *Hikayat Johor* selalunya menggambarkan bahawa Temenggung Ibrahim dan Temenggung Abu Bakar bersifat pemurah dan baik hati kepada Sultan Ali lebih-lebih lagi dalam perkara bantuan kewangan. *Hikayat Johor* menggambarkan bahawa peristiwa Perjanjian Johor 1855 yang memberikan hak kedaulatan Johor kepada keluarga Temenggung Ibrahim merupakan kerelaan hati waris Sultan Hussein sendiri tanpa sebarang konflik sebelumnya (Ibid., 7-9).

Sebaliknya, sebagaimana yang tercatat di dalam beberapa penulisan sejarah, perkara itu telah melalui satu proses konflik politik yang panjang dan Temenggung Ibrahim sendiri sememangnya bercita-cita untuk berkuasa mutlak di Johor. Beliau telah berusaha untuk membangunkan Johor terutama sekali dalam perusahaan tanaman gambir dan lada hitam yang menjanjikan pulangan pendapatan yang lumayan kepada sesiapa sahaja yang menjadi pemerintah Johor. Menurut catatan Datu' Mohammed Salleh bin Perang, apabila perjanjian tahun 1855 itu hendak ditandatangani, timbul perbalahan antara Temenggung Daeng Ibrahim dengan Sultan Ali kerana Temenggung tidak berpuas hati bahawa hasil Johor perlu dibahagikan juga kepada Sultan Ali (Sweeney, 1980).

Dalam hal ini, Winstedt memperakui Tawarikh Bentara Luar dengan mengatakan bahawa, "On one occasion, he abruptly left Blundell's presence requesting the Governor to convey his wishes through his 18 year old son, Abu Bakar, who showed his mettle by telling the Governor that if he insisted on the Temenggong acknowledging Tengku Ali as Sultan and giving him a share of Johor revenue they could not help themselves but of their own free will, they would not consent, and the youth added pointing to the police sentry, "if Your Honour insisted on making that policeman Sultan we should have to submit". (Winstedt, 1992).

Pengarang *Hikayat Johor* juga mendakwa bahawa pada tahun 1877, Sultan Ali sendiri pernah menyuarakan keinginan untuk menyerahkan daerah Muar Kesang secara

sukarela kepada Maharaja Abu Bakar kerana kesempitan kewangan. Maharaja Abu Bakar telah menerima tawaran itu dan telah bermurah hati untuk menaikkan bayaran elaun bulanan kepada Sultan Ali dan tawaran itu diterima oleh baginda (Mohammed Said, 1940). Cerita ini telah dipetik oleh Buyung (1980). Namun begitu, cerita ini boleh diragukan kebenarannya kerana ketiadaan bukti yang boleh menyokong kesahihannya terutama sekali bukti bertulis.

Motif mengagung-agungkan Sultan Abu Bakar juga dmanifestasikan oleh pengarang *Hikayat Johor* dengan menokok tambah kepada sesuatu peristiwa. Hal ini mungkin disebabkan pengarang telah memasukkan cerita-cerita lisan yang didengar olehnya. Kes ini boleh dikesan pada penceritaan lawatan Sultan Abu Bakar ke India pada tahun 1876. Menurut *Hikayat Johor*, pada penghujung tahun 1875, Sultan Abu Bakar telah menerima jemputan daripada Gabenor-Jeneral Benggala untuk datang ke India. Tujuan lawatan ini adalah untuk menyertai upacara besar-besaran yang diadakan bagi menyambut kedatangan rombongan Prince of Wales ke India. Maka, Sultan Abu Bakar belayar ke India dengan diiringi oleh Jaafar bin Haji Mohammed. Setibanya di sana, mereka telah disambut dengan sebaik-baiknya oleh Gabenor-General. Pada masa itu, banyak raja dan putera raja di India sedang berlumba-lumba sesama mereka dalam persiapan bagi menyambut kedatangan Prince of Wales.

Apabila Prince of Wales tiba, baginda telah diberikan sambutan secara besar-besaran. Kesemua keluarga diraja India dan rombongan mereka datang memberikan penghormatan kepada Prince of Wales. Sultan Abu Bakar dan rombongannya merupakan rombongan yang terakhir dalam upacara ini. Prince of Wales pun meluahkan rasa gembira dan sukacita baginda berjumpa dengan Sultan Abu Bakar. Perkara ini menimbulkan rasa hairan kepada keluarga diraja India kerana mereka tidak mengetahui tentang hubungan persahabatan akrab antara Prince of Wales dan Sultan Abu Bakar yang telah terjalin semasa baginda melawat England sebelum ini. Pengarang *Hikayat Johor* mendakwa bahawa sambutan yang diberikan oleh Prince of Wales kepada Sultan Abu Bakar membuatkan raja-raja India itu mempunyai rasa hormat yang tinggi kepada Baginda.

Pengarang *Hikayat Johor* juga melaporkan bahawa Prince of Wales telah membuat lawatan ke tempat raja-raja di India itu dan disambut oleh setiap Raja India itu di tempat persemayaman masing-masing. Dengan kehendak Prince of Wales, Sultan Abu Bakar juga telah termasuk dalam rombongan itu. Oleh sebab Sultan Abu Bakar telah turut serta dalam rombongan Prince of Wales's, baginda juga telah menerima penghormatan yang tinggi bersama-sama Prince of Wales, dan hal ini sesungguhnya telah menambahkan lagi martabatnya dalam kalangan raja-raja India. Dalam siri lawatan ini, Sultan Abu Bakar ialah pemerintah yang terakhir memberikan keraian kepada Prince of Wales. Dengan bantuan daripada Gabenor-Jeneral, satu majlis keraian telah dikendalikan dengan jayanya dan sangat dihargai oleh Prince of Wales. Pengarang *Hikayat Johor* mendakwa majlis keraian Sultan Abu Bakarlah yang paling besar, meriah dan mendapat pujian daripada Prince of Wales walaupun diadakan bukan di tempat sendiri seperti raja-raja India itu (Mohamed Said, 1940).

Sememangnya cerita ini boleh dipertikaikan kesahihannya jika dikaji secara lebih mendalam. Namun begitu, cerita-cerita sebegini masih boleh dianggap bersifat realiti atau berpijak di bumi yang nyata kerana cerita ini bukanlah bersifat fantasi semata-

mata seperti mana yang boleh didapati dalam karya-karya sastera sejarah tradisional. Penelitian yang mendalam membuktikan pengarang hanya menokok tambah cerita yang sebenarnya ataupun hanya mencatat cerita lisan yang pernah didengarnya. Adalah suka untuk menerima sama ada Sultan Abu Bakar benar-benar diberi sambutan kerana termasuk dalam rombongan Prince of Wales yang melawat Raja-raja di India itu. Malahan, para sejarawan termasuk sejarawan amatir seperti Buyung tidak memasukkan cerita ini dalam penulisan mereka.

Oleh itu, cerita tersebut boleh diterima sebagai sesuatu yang mungkin berpijak di bumi yang nyata atau realiti tetapi telah ditokok tambah sekiranya dirujuk sumber-sumber British sebagaimana yang digunakan oleh Gullick. Beliau mendapati bahawa Sultan Abu Bakar hanya menyertai Prince of Wales dalam satu majlis kebesaran. Beliau mencatatkan bahawa baginda telah dijemput ke satu majlis makan malam di Government House di Calcutta. Setelah itu, Sultan Abu Bakar dan Prince, serta Sir Andrew Clarke, bekas Gabenor Negeri-negeri Selat (1874–75) dan kemudiannya menjadi salah seorang ahli rasmi dalam majlis eksekutif wakil Raja (*Viceroy's Executive Council*) di Calcutta, menonton teater Inggeris. Charles Matthew mempersembahkan teaternya yang berjudul "*My Awful Dad*". Ketika menghadiri satu lagi majlis kebesaran yang berasingan dalam siri lawatan ini juga, Maharaja Abu Bakar telah diberi penghormatan dengan bedilan meriam sebanyak 17 kali bersempena kehadiran Prince of Wales di India (Gullick, 1992).

Unsur-unsur sedemikian juga diterapkan oleh pengarang *Hikayat Johor* sebagaimana yang dapat dikesan dalam peristiwa kemangkatan baginda di London pada tahun 1895. Berpandukan penceritaan peristiwa ini, terdapat tanggapan bahawa kemuliaan Baginda Sultan Abu Bakar adalah lebih besar dengan kemangkatan baginda yang berlaku di London, bukan di Johor. Hal ini adalah kerana di London, kemangkatan baginda telah diberikan ucapan takziah secara langsung oleh pihak Queen Victoria melalui wakil baginda yang tertinggi dan terdekat. Malahan, pengarang *Hikayat Johor* juga mempunyai tanggapan bahawa penghormatan kepada Almarhum Sultan Abu Bakar semakin bertambah apabila jenazah baginda diuruskan secara langsung oleh Duta Turki ke Britain. Pengarang juga menyatakan bahawa Queen Victoria telah menzahirkan rasa masyghul dengan memerintahkan supaya semua bendera di London dikibarkan separuh tiang (Mohammed Said, 1940). Sudah tentulah orang-orang Melayu akan berbangga dengan gambaran sedemikian walaupun perkara ini belum tentu kebenarannya.

Apa yang menjadi perkara asas di sini ialah hal ini juga memberi tanggapan bahawa segala kelebihan dan keistimewaan ini tidak akan diperoleh sekiranya baginda mangkat di Johor. Tanggapan sedemikian masih bersifat realiti sekiranya tidak ada unsur-unsur tokok tambah. Secara perbandingan, penceritaan peristiwa ini sebagaimana yang terdapat dalam *Hikayat Johor* masih kurang melampau daripada perkara yang sebenarnya. Hal ini boleh dikesan dalam satu lagi penulisan sezaman yang lain, iaitu *Syair Almarhum Baginda Sultan Abu Bakar* di negeri Johor. Peristiwa ini ditanggap sebagai takdir Tuhan kerana Sultan Abu Bakar mangkat ketika baginda berada di hadapan baginda 'queen' sendiri dan pembesar-pembesar England (Na, 1896). Fakta ini adalah semata-mata rekaan sahaja, yang sebenarnya berlaku ialah Queen Victoria menghantar wakilnya menziarahi dan melahirkan ucapan takziah atas kemangkatan

Sultan Abu Bakar (Winstedt, 1992). Motif pengarang sebaiknya dimasukkan sebelum menjelaskan kepentingan *Hikayat Johor* sebagai sumber sejarah.

Kesimpulan

Secara keseluruhannya, *Hikayat Johor* boleh dianggap sebagai perintis kepada penulisan sejarah secara moden dalam masyarakat Melayu. Walaupun terdapat beberapa kelemahan yang boleh dijadikan kritikan dalam aspek penulisannya, hikayat ini telah memberikan satu dimensi yang baharu. Hal ini bersandarkan ketiadaan unsur-unsur mitos atau fantasi di dalamnya. Kesilapan fakta yang dilakukan oleh pengarang boleh dianggap sebagai kesilapan yang biasa kerana beliau bukanlah seorang sejarawan yang profesional. Malahan, seorang sejarawan yang professional atau ahli akademik pun boleh melakukan kesalahan yang sama sebagai manusia biasa. Unsur-unsur tokok-tambah yang terdapat dalam pengisahan sesuatu peristiwa juga boleh berlaku kepada seseorang ahli akademik sekiranya beliau menulis bagi kepentingan pihak tertentu atau untuk sesuatu motif tertentu terutamanya motif politik.

Yang jelas ialah *Hikayat Johor* pernah menjadi bahan bacaan dalam kalangan orang Johor secara meluas. Hikayat ini juga dijadikan bahan rujukan terutama sekali dalam penulisan rasmi bagi memperingati sesuatu majlis sambutan di Johor seperti tahun jubli emas ke-100 Johor Baharu. Oleh sebab itu, para sejarawan juga menganggap *Hikayat Johor* sebagai salah satu sumber prima dalam penulisan sejarah Johor moden dan kajian ilmiah sangatlah wajar. Hal inilah faktor utama yang menunjukkan bahawa *Hikayat Johor* ini masih relevan untuk dibaca dan dikaji sehingga hari ini. Maklumat-maklumat yang terkandung di dalamnya masih lagi relevan dalam konteks sejarah Johor moden pada hari ini. Kenyataan ini berdasarkan bahawa hikayat ini masih lagi dihargai oleh para sejarawan secara praktikal dan tidak semata-mata penghargaan secara simbolik atau *ceremonial* sahaja.

Namun begitu, kajian yang lebih eksklusif dan ekstensif tidak dilakukan sebelum ini kerana hikayat ini merupakan penulisan yang agak pendek berbanding karya-karya yang terdahulu. Lagipun, idea yang terdapat di dalamnya tidaklah terlalu kompleks jika dibandingkan dengan karya-karya sastera sejarah lain yang jauh lebih panjang dan lebih kompleks seperti Sejarah Melayu dan Tuhfat al-Nafis. *Hikayat Johor* tidak menonjolkan aspek-aspek perbezaan yang kompleks terutama sekali perbezaan dari sudut tekstual dan kontekstual seperti konsep *daulat* dan *derhaka*.

Salah satu ciri yang meletakkan *Hikayat Johor* sebagai karya moden adalah kerana karya ini dihasilkan dalam bentuk tulisan bercetak dan diterbitkan dalam jumlah naskhah edisi yang banyak. Oleh itu karya ini boleh diulang cetak sebanyak sebelas kali dan tidak menimbulkan masalah variasi dari segi kepelbagaian edisinya.

Rumusan penulis tidak menggambarkan *Hikayat Johor* ini merupakan sumber sejarah Johor yang penting kepada sejarawan tetapi hanya menjelaskan kepentingannya untuk pembacaan dan rujukan bagi mengetahui sejarah Johor. Perlu ditekankan aspek-aspek sumbangan yang terpenting Hikayat ini terhadap pensejarahan Johor.

Penghargaan

Penulis merakamkan penghargaan kepada Yayasan Warisan Johor yang telah menaja kajian ini

Rujukan

- Arkib (Arkib Negara Malaysia), Cawangan Johor (2008). *Inventori Surat persendirian Mohd. Said bin Haji Sulaiman*. No. Siri: SP 7. Johor Baharu: Arkib Negara Malaysia Cawangan Johor.
- Buyung, A. 1980. *Sejarah Johor*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka (DBP).
- Candilio, A. & Bressan, L. (2000). Sultan Abu Bakar of Johore's Visit to The Italian King and The Pope in 1885. *JMBRAS*, jld. LXXIII, Pt 1. pp. 43–53.
- ANM (Arkib Negara Malaysia). (1921). *Census Report*. Kuala Lumpur: Arkib Negara Malaysia CO 273/17. (1868). Ord kepada Keppel, 10 Mac 1868. UK (United Kingdom): NAK (National Archive at Kew).
- CO 717/140. (1939). Shenton Thomas kepada Parkinson, 1 April 1939. UK: NAK. (National Archive at Kew).
- Fawzi, B. M. A. & Hasrom, H. (1978). *Sejarah Johor Moden 1855-1940*. Kuala Lumpur: Jabatan Muzium, Muzium Negara Malaysia.
- Gullick, J. M., (1992). *Rulers and Residents: Influence and Power in the Malay States 1870-1920*. Singapore: Oxford University Press.
- Ahmad Fawzi M. B. (1983). *Hikayat Johor Serta Pahang, Warisan Sejarah Johor*. Kuala Lumpur: Persatuan Sejarah Malaysia. pp. 39-61.
- Jabatan di-Raja Johor, (2008). *Kenyataan bertulis kepada A Rahman Tang Abdullah*, 22 Disember 2008. Johor Baharu: Istana Besar.
- King Edward (1885). *King Edward VII's Diary. 10 Mei 1885*. Windsor: Windsor Royal Archive (WRA), Windsor Castle.
- University Malaya, Perpustakaan.(1984). *Koleksi Mejar Dato' Haji Mohd. Said bin Haji Sulaiman dalam Kenangan*. Kuala Lumpur: Perpustakaan University Malaya.
- Matheson, V. (1982) (ed.). *Tuhfat Al Nafis*. Kuala Lumpur: Fajar Bakti.
- Milner, A. C. (1995). *The Invention of Politics in Colonial Malaya: Contesting Nationalism and the Expansion of the Public Sphere*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mohamed Said, H. S. (1940). *Hikayat Johor dan Tawarikh AlMarhum Sultan Abu Bakar*. Singapore: Malay Publishing House.
- Mohamed Sai, H.S., (1951). *Hikayat Johor yang kedua: Tawarikh Yang Maha Mulia Ibrahim Sultan Johor Dari Permulaan Hingga Kedatangan Jepun (1941)*, Johor Bahru: Pejabat Cetak Kerajaan Johor.
- M. Fadzil, O. (1980).(ed). *Kisah Pelayaran Mohammed Ibrahim Munsyi*. Kuala Lumpur: DBP.
- Na, T. P.(1896). *Shaer Almarhoem Beginda Sultan Abu Bakar di Negri Johor*. Singapore: Bintang Timor.
- Roff, W. R. (1967). *The Origins of Malay Nationalism*. New Heaven: Yale University Press.
- SSD (Singapore and Straits Directory) (1889). 5 Ogos 1889.
- Sweeney, A. (ed), (1980). *Tawarikh Datu Bentara Luar*. Berkeley: University of California Press.
- Trocki, C. A. (1979). *Prince of Pirates: The Temenggongs and the Development of Johor and Singapore 1784–1885*, Singapore: Singapore University Press.
- Winstedt, R. O. (1992). *A History of Johor 1365-1941 A. D.* Kuala Lumpur: MBRAS reprint no. 6.